

Xalqaro amaliyotda oilaviy tadbirkorlik roli va uning ahamiyati

Matrasulova Feruza Baxodirovna

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tadqiqotchisi

Dunyo bo'ylab turli iqtisodchi olimlar tomonidan oilaviy biznes bo'yicha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, bir guruh xorijiy olimlar ta'kidlashicha, "oilaviy biznes global miqyosda, ayniqsa, Osiyoda dominant biznes shakli hisoblanadi, ammo oilaviy biznesni umumlashtirish uchun foydalaniladigan G'arb mamlakatlaridagi hozirgi nazariyalardan bilan solishtirganda Osiyodagi oila bizneslarining strategik xatti-harakatlariga ta'sir etuvchi omillarni o'rganuvchi konseptual va empirik tadqiqotlar sezilarli darajada kam hisoblanadi. JanubiSharqiy Osiyodagi qiymati 1 milliard AQSH dollariga teng bo'lgan korxonalarining 80% dan ortig'i oilaviy biznes yoki konglomeratlar bo'lib, oilaviy biznes mazkur mintaqadagi o'nta mamlakatda milliy YaIMning 85 foizgacha qismini tashkil etadi"¹.

Boshqa tadqiqotchilar oilaviy biznesning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratishgan. Xususan, "oilaviy biznesda tadbirkorlarning dastlabki amaliy tajribasi natijasida tarmoqqa norasmiy qaramlik va oila a'zolarining aralashuvi bilan yodda qolishi mumkin, bu esa tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi oilaviy biznesning yangi bilimlarni olishiga va ilmiy-tadqiqot investitsiyalarini amalga oshirishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Nazariy jihatdan, qayta tuzilgan oilaviy kompaniyalarda yashil innovatsiyalarda ustuvorlik mavjud"².

Tadqiqotchilar oilaviy biznesning yuzaga kelishiga ham e'tibor qaratishgan. "Oilaviy biznes biznesni tashkil etishning eng qadimgi va asosiy shakllaridan biridir. Bugungi raqobat sharoitida oilaviy kompaniyalarning o'sishi va saqlanib qolishi bir qator jihatlarga bog'liq. Xususan, sezilarli darajada tez o'zgaruvchan muhitga javoban tashkiliy imkoniyatlarni shakllantirish, kengaytirish yoki qayta konfiguratsiya qilish masalalari shular jumlasidandir. Oila a'zolarining harakat yo'nalishlarini tashkil etish va amalga oshirish bo'yicha yagona boshqaruvning

¹ Chanun Somboonvechakarn, Tatri Taiphapoon, Pongpun Anuntavoranich, Sukree Sinthupinyo. Communicating innovation and sustainability in family businesses through successions. // HELIYON, Available online 24 November 2022. – p. 2; <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405844022030481>

² Chen Cheng, Siming Li, Shali Liu, Suge Zhang. Origin matters: The institution imprint effect and green innovation in family businesses. // Finance Research Letters, Volume 50, December 2022; <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1544612322005037>

mavjudligi biznes muammolarini hal qilish va maqsadlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi"³.

“Umumiy mulkchilik va nazorat oila tomonidan amalga oshiriladigan va kamida ikki yoki undan ortiq oila a'zolari biznesni boshqarishda ishtirok etadigan biznes oilaviy biznesi deb tushuniladi va butun dunyoda katta ahamiyatga ega. Ular barcha korxonalarining 70% dan ortig'ini tashkil qiladi, o'rtacha ish o'rinlarining 60% ni yaratadi va jahon yalpi ichki mahsulotiga (YaIM) o'rtacha 67% hissa qo'shadi"⁴.

Boshqa tadqiqotchilar oilaviy korxonalarni davlat korxonalarini bilan taqqoslab o'tgan. “Oilaviy biznesning o'ziga xos mulkchilik tuzilishi ularga an'anaviy davlat kompaniyalarida ko'pincha yetishmaydigan uzoq muddatli faoliyatni tashkil etish imkonini beradi. Ular moliyaviy qiyinchiliklar davrida omon qolish imkoniyatlarini oshirish uchun moliyaviy barqarorlik davrida mavjud bo'lgan ortiqcha daromadlardan voz kechishadi. Oila tomonidan boshqariladigan kompaniyaning bosh direktori oilaviy bo'lmagan kompaniyalar rahbarlarinikiga o'xshash moliyaviy rag'batlarga ega bo'lishi mumkin, ammo u his qilgan oilaviy majburiyat juda boshqacha strategik tanlovlarga olib keladi. Oilaviy kompaniyalar rahbarlari ko'pincha 10 yoki 20 yillik istiqbolga sarmoya kiritib, kelajak avlod uchun hozir nima qilishlari mumkinligiga e'tibor qaratadilar"⁵.

P.Pounderning fikricha, “oilaviy kompaniyaning umumiy ta'rifi oilaning strategiya ustidan nazoratni amalga oshirish uchun yetarlicha o'z kapitaliga ega bo'lishi va yuqori boshqaruv lavozimlarida ishtirok etishidir. Oilaviy an'analar va ularning merosi ushbu biznesda katta ahamiyatga ega va yosh avlodlar o'z oilalarining biznes yuritish uslubiga sodiq qolishga intilishadi. Bu juda muhim, chunki oila merosi va an'analari saqlanib qoladi va qaror qabul qilishda muhim rol o'ynaydi"⁶.

O'zbekistonda ham oilaviy biznes bo'yicha atroflicha tadqiqotlar o'tkazilganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. “Oilaviy korxonaning ishtirokchilari tomonidan tovarlar ishlab chiqarish va realizatsiya qilish uchun ixtiyoriy asosda, ishtirokchilarning ulushli yoki umumiy mol-mulk, shuningdek, ishtirokchilardan har birining mol-mulki negizida tashkil etiladigan kichik tadbirkorlik subyektidir.

³ Wejdan AL Kayid, Zhongqi Jin, Constantinos-Vasilios Priporas, Sumeetra Ramakrishnan. Defining family business efficacy: An exploratory study. // Journal of Business Research Volume 141, March 2022, Pages 713-725.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0148296321008948>

⁴ Walter Reina, José Pla-Barber, Cristina Villar. Socioemotional wealth in family business research: A systematic literature review on its definition, roles and dimensions. // European Management Journal Available online 31 October 2022.

⁵ Nicolas Kachaner, George Stalk, Jr., Alain Bloch. What You Can Learn from Family Business. // International Business, November 2012. <https://hbr.org/2012/11/what-you-can-learn-from-family-business>

⁶ Paul Pounder. Family business insights: an overview of the literature. // Journal of Family Business Management 5(1):116-127, April 2015. https://www.researchgate.net/publication/277573734_Family_business_insights_a_n_overview_of_the_literature

Oilaviy korxonalar faoliyati uning ishtirokchilarining shaxsiy mehnatiga asoslanadi. Oilaviy korxonalar faoliyatini faqat yuridik shaxs sifatida faoliyat ko'rsatadi"⁷.

Sh. Quvandiqov boshchiligidagi tadqiqotchilar ta'kidlashicha, "oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash tizimi bir necha yo'nalishlarda amalga oshirilib, o'ziga xos yondashuvlarni talab etuvchi murakkab jarayon hisoblanadi. Bunday murakkab jarayonlarni chuqur o'rganish va tahlil qilish endilikda noan'anaviy metodologik konsepsiyalar, masalaga o'zgacha yondashish tamoyillarini kashf etish zaruratini taqozo etmoqda. Muammolarni bartaraf etishga yangi ilm sohasi sifatidagi sinergetik yondashuv prinsiplari bu jarayonlarni tadqiq etishda muhim ahamiyat kasb etib, uning metodologik imkoniyatlaridan keng foydalanish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Sinergetika metodlarini tadbirkorlik sohasida qo'llanishi uning metodologiyasi rivojiga katta hissa qo'shib, tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va yuritish jarayonining ham sinergetikligi, ya'ni o'zini o'zi tashkil etish xususiyati to'g'risidagi g'oyalarni isbotlaydi"⁸.

Yuqoridagi tadqiqotchilar fikriga qo'shilgan holda aytishimiz mumkinki, mamlakatimiz miqyosida oilaviy biznesni rivojlantirish va samarali tashkiliy mexanizmlarini ishlab chiqish masmlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda dunyo bo'ylab oilaviy biznesni rivojlantirish borasida nafaqat tadqiqotchilar tomonidan, balki yirik tashkilotlar tomonidan ham tadqiqotlar olib borilmoqda. Ayniqsa, pandemiya davrida oilaviy biznesni saqlab qolish va faoliyatini samarali tashkil etish bo'yicha tadqiqotlarning ahamiyati oshdi. Xususan, har yili AQShda Family Enterprise USA (FEUSA) tashkiloti oilaviy biznesga qanday muammolar ta'sir qilishini o'rganish uchun oilaviy kompaniyalarda so'rovnoma o'tkazadi. "2021-yil 6-yanvardan 2021-yil 31- martgacha o'tkazilgan so'nggi FEUSA so'rovida AQShning 11 shtatidan vakillar bo'lgan 172 nafar AQSH oilaviy biznes yetakchilari koronavirus tarqalishidan keyin kompaniyalar duch kelgan to'siqlar, shuningdek, oilaning taraqqiyoti haqida o'z fikrlarini bildirishgan. Xususan, 2020-yilda oilaviy biznes subyektlarining 58 foizida daromadlar pasaygan, 42 foizda esa o'sgan. Biznes egalari sanoat sharoitlari, iqtisodiy noaniqlik, hukumat qoidalari, malakali ishchilarni topish va Covid-19 pandemiyasi daromad, muvaffaqiyat va o'sishning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi eng katta omillar ekanligi

⁷ M. Qazoqova, N. Eshmurodova. Yangi O'zbekistonda tadbirkorlikni va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish yo'llari. // "Zamonaviy fanda model va usullar" Xalqaro ilmiy-onlayn konferensiya, 11.23.2022.

⁸ Ш. Қувандиқов, Х. Хасанов, Н. Ойдинов. Оилавий тadbirkorlikning rivojlanishiga sinergetik ёндашув. // «Реал сектор ва хизмат кфрсатиш тармоқларини модернизациялаш ёрдамида минтакаларни мувозанатли ривожлантириш масалалари». Республика илмий-амалий анжуман материаллари, Фарғона, ФарДУ, 2018. – 198 бет.

ta'kidlangan. Pandemiya davrida oilaviy biznesni samarali boshqarish uchun ularning 27 foizi xodimlarni saqlab qoldi, 18 foiz kompaniyalar esa masofaviy ishlash orqali xodimlarni himoya qildi. Kompaniyalarning 16 foizi o'z xarajatlarini qisqartirdi va 5 foizi mahsulot yoki xizmat ko'rsatish liniyasini o'zgartirdi. 8 foiz kompaniyalar esa o'z xodimlarini qisqartirgan va 1 foiz kompaniyalar o'z biznesini tugatgan"⁹.

Oilaviy biznes bo'yicha mamlakatlar indeksi kompaniyaning tashkiliyhuquqiy shakli va boshqaruv funksiyalarida oila a'zolari qanchalik darajada ishtirok etishidan qat'iy nazar asosiy e'tiborni aksiyalar nazorat paketi bir oilaga tegishli bo'lgan kompaniyalar faoliyatiga qaratadi. Mazkur indeks oilaviy biznesni olti xil yo'nalishda baholaydi: soliq; mehnat xarajatlari, mahsuldorlik va inson kapitali; tartibga solish; moliyalashtirish; infratuzilma va institutlar hamda energiya.

2018-yilgi hisobotdan boshlab oilaviy biznes uchun mamlakatlar indeksi 21 mamlakatni qamrab oldi. Har bir mamlakat uchun reyting ko'p bosqichli jarayonda hisoblanadi. Yuqorida belgilangan olti yo'nalishning har biri bo'yicha tegishli ko'rsatkichlar aniqlanadi

1.8 jadval:

Oilaviy biznes bo'yicha mamlakatlar indeksi¹⁰.

Mamlakat nomi	2022-yil Natijalari	2022-yil egellagan o'rni	2021-yil natijalari	2021-yil egellagan o'rni
---------------	---------------------	--------------------------	---------------------	--------------------------

⁹ <https://www.myefbc.com/family-business-statistics/>

¹⁰ [country-index-for-family-businesses_2022_stiftung-familienunternehmen.](https://www.ifo.de/en/foia/foia-2022-stiftung-familienunternehmen)

USA	62.59	1	62.88	1
Canada	62.09	2	61.42	3
Sweden	61.36	3	59.48	7
Switzerland	61.13	4	62.46	2
Denmark	58.39	5	60.78	5
Ireland	58.29	6	59.66	6
United Kingdom	57.52	7	59.04	8
Finland	56.72	8	57.47	10
Netherlands	56.17	9	61.32	4
Poland	53.57	10	52.94	12
Czech Republic	53.55	11	56.36	11
Belgium	52.87	12	51.84	13
Austria	52.23	13	58.23	9
Portugal	51.17	14	50.60	15
Slovakia	49.71	15	49.06	16
Japan	49.55	16	45.25	20
France	48.21	17	47.51	18
Germany	47.93	18	50.76	14
Hungary	47.52	19	48.91	17
Spain	43.07	20	45.83	19
Italy	39.68	21	38.72	21

Oilaviy biznes kompaniyalari bugungi kunda dunyoda barcha kompaniyalarning asosiy qismini tashkil qilishi, ular tomonidan o‘rtacha ish o‘rinlarining katta qismi yaratilishi va jahon yalpi ichki mahsulotiga qo‘shadigan hissasi orqali xulosa qilish mumkinki, oilaviy biznes butun dunyo bo‘ylab muhim ahamiyat kasb etmoqda va shu sababli mamlakatimizda ham uning samarali tashkiliy va amaliy mexanizmlarini joriy etish lozim.